

ЛИТЕРАТУРНИ И ВИЗУАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ЛОКАЛНОТО КЮСТЕНДИЛ - ПЛОВДИВ - СТАРО ЖЕЛЕЗАРЕ

ВДЪХНОВЯВАЩАТА ПЕРИФЕРИЙНОСТ В БЕЛЕТРИСТИЧНОТО ТВОРЧЕСТВО НА ГЕОРГИ ГОСПОДИНОВ И АРТИСТИЧНАТА ИНИЦИАТИВА *STARO ZHELEZARE STREET ART VILLAGE*

Авторка: Катажина Шибисти
Редакция: Анджелика Кошиерадзка
Варшавски университет

Понастоящем най-често превежданият на чужди езици български писател е Георги Господинов. Книгите му се радват на огромна популярност както в България, така и извън нея. Нещо повече, те са вдъхновение за други автори, творещи на тяхна основа, например анимационни филми или театрални пиеси, включително в Полша. В своите произведения Господинов създава литературна фикция, но я ситуира във въображаем свят, достоверно отразяващ действителността, освен това използва повествование в първо лице, което е възможно да създаде илюзията, че авторът е главен герой на събитията.

Слънцето грее. Денят е хубав за разходка. Симо лови сом. Дъждът вали. Розата е красива. Баба плете. Годината има дванайсет месеца, всеки месец има 30 дни, а всеки ден – 24 часа. Котката мърка. Аз седя на стол. Идва есен. Дойде зимата. Заваля сняг. През пролетта дърветата са зелени. Лято е.

Защо всичко не е така просто, както в буквар. (Господинов 2019: 168).

Горният цитат е от дебютната му книга *Естествен роман*, в която авторът описва битката на своя персонаж, свързана с развода му. Формата, която използва писателят обаче, се отклонява от стандартите на класическия роман и се приближава към сборник с разкази. По този начин авторът премества границите между отделните жанрове, определя като роман композиция, която не е романова. Търси структури, съответстващи на съвременето, като създава свой индивидуален стил. Старае са да направи така, че читателите да могат да се идентифицират с въпросите, възникващи в *Естествен роман*, с което фабулата му да им стане близка. Играта с механизми се превръща в литературен буфер за личната криза на писателя. *Естествен роман* представлява фрагментарен сборник от размисли и различни цитати, като избягва последователната, линейна нарация. Сред всички тези елементи изпъква и образът на посткомунистическа България. Творчеството на Господинов е здраво ситуирано в българската действителност, но метафорите и разнообразието от литературни форми, използвани от автора, оставят на читателя широко поле на интерпретация, благодарение на което той лесно може да ги отнесе към опита на собствената му страна.

Най-дълбоко потопен в местните контексти и социални реалии е романът на Господинов *Физика на тъгата* от 2011 година. Поддържайки конвенцията на прескачане между литературните жанрове, авторът включва в своите разсъждения понятието мит. Полската нобелистка Олга Токарчук заявява, че произведението е „едно вълнуващо изследване на мита, който се случва винаги и навсякъде”. В тази творба писателят деконструира древногръцкия мит за Минотавъра. Създава нова, отдалечена от

оригинала нарация, като поставя минотавъра в образа на наранено момче. В оригиналния текст минотавърът е представен като нечовешки звяр. Господинов обръща внимание на това, че в известния мит е пропуснат фрагментът за детството на минотавъра. Според автора той е момче, родено с различен външен вид. Поради това е отхвърлен от обществото и обявен за страшилище. Благодарение на изключителната си способност да съпреживява, героят на романа се идентифицира с минотавъра и го представя като момче, чиито външен вид не се вписва в общоприетия канон за красота, което става причина за неговото изолиране.

Лекарят мисли дълго и накрая предложи рядка, може би изобретена в момента диагноза, която звучеше приблизително така: патологична емпатия или обсесивен емпатично-соматичен синдром. (Господинов 2020: 93).

Тази способност позволява на момчето да влезе в спомените на своите роднини. Въплъщавайки се в образите на своите близки, героят отвежда читателя към пътуване във времето, позволява му да се потопи в техните истории. По този начин авторът се опитва да задържи времето. Затваря всички събития от семейното минало в книга, която приема като капсула на времето. Господинов преминава плавно от една тема в друга, движи се в различни времепространства. Такова литературно действие служи за изненаждане на читателя и привличане на вниманието му. В даден момент дори се обръща директно към него, което не се случва често в литературата.

*Нека изчакаме тук душите на разсеяните читатели. Някой може да се е изгубил в коридорите на тези различни времена. Върнаха ли се всички от войната? А от панаира през 1925? Да не сме забравили някого на мелницата. Накъде да поемем сега? Писателите не бива да задават такива въпроси, но като най-колебливия и несигурен сред тях ще си го позволя. Дали да свърнем към историята на бащата, което в случая е назад, към минотавъра на детството...
Не мога да предложа линеен разказ, защото никой лабиринт и никоя история не е линейна. Събрахме ли се всички? Тръгваме пак. (Господинов 2020: 53).*

Това действие не е очевидно, хвърля в недоумение и е един от многото примери за уникалния стил на Господинов. Пътувайки из създадения от него лабиринт, читателят открива поредните усложнения, явяващи се в българското общество, но не само, защото създаваните от него светове могат да бъдат разчитани в много социални контексти. Във *Физика на тъгата* писателят показва спецификата на „българството“, което, предвид различния ход на историята, другите народи трудно могат да разберат. „Тъга“ е израз, който няма да намерим в полския език. Той описва специфичен вид скръб и съжаление. В едно от интервютата Господинов изяснява, че „тъга“ е съжаление за това, което българите никога не са имали, но което и така са изгубили (Ногаш 2019). Съжаление за събитията, които никога не са се състояли. Отнася това понятие и към периода на трансформация, след който в България на власт остават същите лица. Липсата на категорично скъсване с комунизма скланя Господинов към констатацията, че 1968 година, или масовият бунт срещу комунистическия режим, разrazil се в много страни с така наречената „народна демокрация“, в България никога не се е състоял: *Пуснах още няколко текста, по-скоро иронични, за това, че 1968-а никога не се е случила по тези места (Господинов 2020: 252).*

Предходният управляващ апарат, т.е. високопоставените членове на комунистическата партия, се връща на власт зад прикритието от нови политически групи в рамките на първите демократични избори в България. Някогашните политици си

запазват властта, поради което системата се променя само формално. Получава се така, защото не се сформира силна опозиция, която успешно да подкопае комунистическото управление. Според Господинов липсата на силни трансформационни движения предизвиква в българите усещане за споменатата тъга от загуба, която тъга се усилва поради изолираността от останалия свят, тъй като *80% от българите не са напуснали страната до 1989-а година* (Господинов 2020: 254).

До 1989 година границите на България са затворени. По време на комунизма мнозинството от българите не могат да пътуват, 85 процента не са излизали извън страната, като по-голямата част живее изолирана от света. Георги Господинов припомня тези събития като колективен опит, от който българите потъват в съжаление и меланхолия, предизвикани от тъгата, неизвестна на други народи. В един от разделите авторът илюстрира онова, което може би представлява същността на това трудно за разбиране от чужденците понятие. Господинов описва съня на главния персонаж на *Физика на тъгата*. В този сън, озаглавен „Машина за минало“, се появява българско градче, което бива превърнато в жив музей на миналото. Там всичко е такова, каквото е било по време на комунизма, а жителите създават впечатление, че са заседнали в един предтрансформационен свят. Там, където времето е спряло, лидерът на градчето от съня, за да остане на власт, измисля изобретение, благодарение на което би могъл да създаде миналото отново. *Изпитваме остра нужда от измислячи на минало* (Господинов 2020: 313) – признава.

Господинов се старее да се отърси от кошмара, в който луд е дошъл на власт и иска да реализира опасните си идеи. Вечното мислене на миналото според него е унищожително, а в резултат може да доведе до лудост. Всичко сегашно след миг ще се превърне в минало, затова разсъжденията на писателя са фокусирани върху настоящето и се стремят да уловят неговата същина и крехкост, за да го спасят от забравата. Авторът не се стреми да го променя, а да покаже по-автентичното му измерение. Разглежда всичко поотделно с дължимото старание и добавя коментари към реалността, която намира там. Забелязва повсеместна меланхолия и потиснатост, съпътстващи българите заради събитията, които никога не са преживели. За Господинов миналото е важно, но той би искал българите да си уредят сметките с него и завинаги да се освободят от игото му.

Ако обърнете последните страници на европейския вестник, който четете, там, на картата с прогнозата за времето има едно празно място – между Истанбул, Виена и Будапеща.

Най-тъжното място на света, го нарече „Economist“ през декември 2010 [...] сякаш щастие то наистина имаше география (Господинов 2020: 252).

Споменатото празно място е България. Тъжно и отхвърлено като минотавъра в оригиналната версия на мита. Липсващо на картата на света и невидимо на страниците на историята. Във *Физика на тъгата* писателят се опитва да се противопостави на това, че международните медии пропускат България. Противопоставя се на отношението към нея като към „бяло петно на картата“ (Шиедлецка 2019: 202). Господинов иска България да бъде забелязана от останалия свят и жителите ѝ да не се чувстват пренебрегнати. Тази мисия го мотивира, докато пише *Физика на тъгата*, с която иска да достигне до възможно най-широк кръг читатели. „И изведнъж, след толкова години живот в тишина, през 2012 година българите получиха в ръцете си „Физика на тъгата“. Тя се превърна в бестселър, хората си я заемаха един от друг докато се разпадне...” – казва (Ногаш 2019).

Във *Физика на тъгата* Господинов пише: *Миналото, тъгата и литературата – само тези три безтегловни кита ме интересуват* (Господинов 2020: 285). Опитва се да съхрани в писаното слово материите, дефинирани като безтегловност, или вещи, въпроси, поведение, понятия, човешка природа и много други явления, трудни за улавяне с мисълта, но толкова често срещани в нашия живот. Нарича себе си купувач, търговец на история, събира част от индивидуалните съдби. Преписва ги и ги затваря в своето творчество, което се превръща в капсула на времето, място, където времето изчезва, и любопитният пътешественик може едновременно да разглежда изображения от преди хиляди години, както и от преди няколко минути. По този начин писателят иска да спаси историята от нейния безпощаден край – забравата.

Старо Железаре в живописно село в Централна България, което – като много други места там – започва да се обезлюдява. По време на комунизма е било смятано за образцово социалистическо селце, посещавано от известни за времето си политици. След отварянето на границите обаче от България започва масова емиграция, която води до нейното изчезване. Поради тези причини и това село пустее до 2015 година, когато започва превръщането му в арт-галерия на открито. Това става възможно благодарение на организирания там фестивал на графитите, създаден от Катажина и Венцислав Пирянков. В Старо Железаре има сгради от времето на траките, тамошните къщи са построени навътре, имат вътрешен двор, а откъм улицата е само зид без прозорци. В онези времена това строителство е имало защитен характер, а понастоящем служи като идеално платно за артисти. Художниците започват да изобразяват прекрасни графити, представляващи портрети на местни жители в компанията на любимите им знаменитости от света на политиката, културата и спорта. Това е начин да се състоят срещи, които вероятно никога не биха се осъществили. Съпътстващата ги концепция вдъхновява създателите да нарекат мястото „село на личностите“. Жителите са увековечени чрез графитите в типичната за тях всекидневна среда. Техните индивидуални истории са съпоставени с мечтите им. Всеки от членовете на местната общност може по този условен начин да покани избраната от него личност в дома си. Насловът на едно от изданията на фестивала гласи *Lost memories. Found dreams* („Изгубени спомени. Намерени мечти“) и идеално отразява основните принципи на проекта. Тук се забелязват подробности от ежедневието, а визуалният ефект са оригиналните произведения на изкуството, превърнали улиците на Старо Железаре в арт-галерия на открито, където можете да срещнете нейните жители, например баба Събка да седи на пейката до кралица Елизабет или Кольо да разговаря с папа Франциск. Това е художествена изложба, помещаваща се сред хората, която улавя настоящето посредством социална ангажираност. Картините в нея се преплитат с обичайни, всекидневни сцени. Заедно образуват комплекс, който може да се нарече жив музей на настоящето.

Тъй като жителите на селото намаляват всяка година, организаторите на фестивала биха искали със своите действия да прекъснат процеса на обезлюдяване и да насърчат други да се заселят тук. През 2019 година организират по улиците поход на „футуристичния манифест за по-красиво бъдеще“ под мотото *Long Live The Brave New Rural World!* („Да живее новият смел селски свят!“). Тези желания обаче остават в сферата на мечтите, тъй като в Старо Железаре няма инфраструктура, която да привлече потенциални нови жители¹.

Историята на България е пълна със сложности. Страната не веднъж е трябвало да се бори за запазване на своята идентичност. Тогава именно селото е имало основна

¹ Информацията е взета от блога на фестивала „Staro Zhelezare Street Art Festival“ <starozhelezare.blogspot.com>.

функция в процеса на съхранение на уникалното културно наследство. Ето защо връщането към народното и към селото често се забелязва в България, чиито корени са там. Българското изкуство се опира на неоткритата и не винаги оценявана природа, което именно Господинов разбира толкова добре:

Чужбина за нас беше отделна държава, като Франция и Италия, само че далеч по-привлекателна. Само там имаше такива електрически звънци, цигарени дъвки и дълги колкото лакът шоколади. Родителите ни обясняваха, че в чужбина пък си нямали нашата природа и кисело мляко. Но на нас природата и киселото мляко не ни бяха вкусни. (Господинов 2013: 36).

Отварянето на границите през 1989 година дава възможност на Българите да пътуват свободно и лично да вкусят киселото мляко на Запад. Много от тях се възползват от възможността да заминат, което се отразява на състоянието на селата. Писателят обаче казва, че мистичният свят на Запада им се представя като неидентифицируема маса, която не е толкова привлекателна, колкото във въображението им – *Светът се оказва далеч по-скупен, отколкото обещавахе.* (Господинов 2013: 37).

Това оказва влияние върху промяната на ценностите и връщането към селото, което става най-важният обединяващ елемент за обществото. Настъпва нов поврат, по-скоро завръщане. Природата и едновременните народни ценности отново придобиват значение за българите. Фолклорът, силно застъпен по време на комунизма, бива дооценен. Народността тук се развива като източник на идеи, променяйки облика на родните корени чрез търсене на език, обогатен със съвременни елементи. Утопийната жалба за миналото на това място се превръща в размит спомен. „Тъгата“ отстъпва място на визиите за красиво бъдеще.

Развитието на фестивала дава възможност да се създаде, покрай традиционните места за култура (като например Дом на традицията), неофициален, но първи в света селски клон на нюйоркския MoMA (The Museum of Modern Art), в който съвременни произведения на изкуството съдържат локални елементи. С помощта на художници и специалисти в областта на културата тукашните общности от българи и роми създават съвместно нови традиции, които поставят началото на своеобразно селско възраждане на Старо Железаре. С вплитането в уникална мозайка от местна идентичност, културно наследство и елементи на популярна култура в това пространство възниква селски авангард, който създава единствени по рода си спомени, записани по стените на къщите. Цялото събитие се организира със съдействието на техните обитатели и по този начин всички, които са ангажирани с фестивала, съживяват пространството Старо Железаре и спомагат за интеграцията на тамошните общности.

Благодарение на развитието на фестивала Старо Железаре е наричано от местните „рисуваното село“. Изключителната, жива галерия с непрестанно актуализирана изложба се посещава с все по-голямо желание от туристите. Характерна особеност на уличното изкуство е вкоренеността му в настоящето, то подлежи на трансформация и унищожение в хода на времето. Спецификата на използваната форма ни скланя към размисъл над това какво би станало със Старо Железаре, ако няма жители.

Господинов би могъл да приеме нетрайността на графитите за най-ценна. В своите книги не веднъж посочва, че това, което е преходно, е най-стойностно, а неизбежният му край придава смисъл на всичко. Да улови настоящето е изключително важно за него, защото само така може да удължи паметта за хората и събитията. Преди да бъде създаден фестивалът в Старо Железаре селото е живеело с миналото, със спомена за своите славни дни. Сега жителите му живеят с настоящето благодарение на

работещите заедно с местната общност артисти, които улавят действителността и я записват по думарите на къщите както Господинов – на страниците на своите книги. Такива дела имат за цел да предпазят селото и неговите жители от забравата, ако, въпреки предприетите действия, то тръгне да споделя съдбата на останалите обезлюдяващи се места. Това е начин да се запази паметта за неговите жители, как са изглеждали, къде са живели, какви мечти са имали и какво са правили в ежедневието си.

Ако всичко траеше вечно, нищо нямаше да е ценно. Гаустин (Господинов 2020: 200).

Библиография:

Blog Festiwalu „Staro Zhelezare Street Art Festival”. <http://starozhelezare.blogspot.com/>
Блог на фестивала „Staro Zhelezare Street Art Festival”.

Gospodinow 2011: Gospodinow, G. I inne historie, tłum. Pytlak, M. Sejny, 2011.
(Господинов 2013: Господинов, Г. И други истории, Жанет 45, 2013.)

Gospodinow 2018a: Gospodinow, G. Fizyka smutku, tłum. Pytlak, M. Kraków, 2018.
(Господинов 2020: Господинов, Г. Физика на тъгата, Жанет 45, 2020.)

Gospodniow 2009b: Gospodinow, G. Powieść naturalna, tłum. Hożewska-Todorow, M. Sejny, 2009.
(Господинов 2019: Господинов, Г. Естествен роман, Жанет 45, 2019.)

Nogaś 2019: Nogaś, M. Najsmutniejszy kraj świata. Bułgar buntuje się w kuchni, żeby nikt go nie usłyszał. <<https://wyborcza.pl/7,75410,24122728,najsmutniejszy-kraj-swiata-bulgar-buntuje-sie-w-kuchni-zeby.html>>.
(Ногаш 2019: Ногаш, М. Най-тъжната страна на света. Българинът се бунтува в кухнята, за да не го чуе никой <<https://wyborcza.pl/7,75410,24122728,najsmutniejszy-kraj-swiata-bulgar-buntuje-sie-w-kuchni-zeby.html>>.)

Siedlecka 2019: Siedlecka, S. Złote Piachy. Wołowiec, 2019.
(Шиедлецка 2019: Шиедлецка, С. Златни пясъчища, Воловиец, 2019.)